ФІЛІПPOB B.Ю.

к.е.н., доцент каф. Менеджменту

Одеський національний політехнічний університет

м. Одеса, Пр. Шевченка 1, Україна, 65044

E-mail: v.filippov@opi.ua

ORCID: 0000-0003-4429-7582

** Дана стаття продовжує дослідження д.е.н., проф. Харічкова С.К.*

ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ГЕНЕЗИС, ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИТОКИ

Актуальність. Концепція сталого розвитку синтезує антропоцентричний і біосфероцентричний принципи та передбачає оптимальне використання в економічних і позаекономічних процесах природної складової, приведення у відповідність впливу людини на природу та здатності останньої нести антропогенне навантаження, що забезпечить спроможність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби й сприятиме подоланню екологічної кризи. Оскільки у центрі соціально-економічного розвитку перебуває людина та її потреби, все більшого актуального значення на сьогодні набуває поняття «сталого людського розвитку», пов'язаного з процесом розширення можливостей індивідуального вибору в різних сферах: від гарантування економічних, соціальних та політичних прав і свобод до можливостей творчої самореалізації та вдосконалення.

Мета та завдання. Попри широке вивчення сталого розвитку у вітчизняному та іноземному науковому середовищі, необхідне детальне дослідження генезису понять «сталий розвиток» і «сталість», а також складових сталого розвитку. Метою статті є огляд, систематизація та аналіз підходів до запровадження сталого розвитку, та їх порівняння, а також формування парадигми сталості від перших появ передумов цього поняття до виток та узагальнення генезису поняття сталого розвитку.

Результати. Отже результатом дослідження є формування парадигми сталості від перших появ передумов цього поняття до виток та узагальнення генезису поняття сталого розвитку. Отже, включення в поняття сталого розвитку лише трьох складових (суспільство, економіка, довкілля) – поширена практика, але не є єдино правильна його складова.

Висновки. З огляду на невизначеність до цього часу у вітчизняному науковому середовищі системи сталого розвитку і недостатньо повний аналіз підходів до його запровадження, необхідний огляд і систематизація цих підходів, їх порівняння. Це дозволить зрозуміти сталий розвиток не як абстрактне явище, а як дійсно всесвітню парадигму виживання людства у третьому тисячолітті, перехід до якої є поступальним процесом.

Ключові слова: концепція, система, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток, суспільство, економіка, довкілля

FILIPPOV V.Y.

PhD in Economics, Associate Professor

Management chair, Odessa National Polytechnic University,

65044, Ukraine, Odesa, Shevchenko avenue, 1

E-mail: v.filippov@opi.ua

ORCID: 0000-0003-4429-7582

**This article continues the research of Dr.Sc. (Economics), prof. Kharichkov S.K.*

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT PARADIGM: GENESIS, BACKGROUND AND ORIGINS

Topicality. The concept of sustainable development synthesizes anthropocentric and biospherecentric principles and provides for optimal use in the economic and non-economic processes of the natural component, aligning the impact of man on nature and the ability of the latter to bear anthropogenic load, which will provide the ability of future generations to satisfy ecological needs. As people and their needs are at the center of socio-economic development, the notion of "sustainable human development" associated with the process of expanding individual choices in various fields is becoming increasingly relevant today: from guaranteeing economic, social and political rights and freedoms to the possibilities of creative self-realization and improvement.

Aim and tasks. Despite the extensive study of sustainable development in the domestic and foreign scientific environment, a detailed study of the genesis of the concepts of "sustainable development" and "sustainability", as well as the components of sustainable development, is required. The purpose of the article is to review, systematize and analyze approaches to sustainable development, and compare them, as well as to formulate a paradigm of sustainability from the first appearance of the prerequisites of this concept to the origins and generalization of the genesis of the concept of sustainable development.

Research results. Therefore, the result of the study is the formation of the paradigm of sustainability from the first appearance of the preconditions of this concept to the origins and generalization of the genesis of the concept of sustainable development. Thus, the inclusion of only three components in the concept of sustainable development (society, economy, environment) is common practice, but it is not the only correct component.

Conclusion. Given the uncertainty in the domestic scientific environment of the system of sustainable development and the lack of complete analysis of approaches to its implementation, it is necessary to review and systematize these approaches, to compare them. This will allow us to understand sustainable development, not as an abstract phenomenon, but as a truly global paradigm for human survival in the third millennium, the transition to which is a translational process.

Keywords: concept, system, socio-economic development, sustainable development, society, economy, environment

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Починаючи від наукових праць В.І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.), де було зазначено зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972 р.), у яких формулювалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги», до звіту Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Всесвітнього самміту з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002 р.) і сьогодення.

Появу терміну «сталий розвиток» (СР) (sustainable development) пов'язують з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундланд, яка сформулювала його в звіті «Наше спільне майбутнє», що було підготовлено для ООН і опубліковано у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку. Вона визначала його як розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, проте не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Сталий людський розвиток є тривалим у часі й означає задоволення фізичних, духовних та інших потреб людей на сталій основі, без погіршення можливостей вибору наступних поколінь.

З огляду на невизначеність до цього часу у вітчизняному науковому середовищі системи сталого розвитку і недостатньо повний аналіз підходів до його запровадження, необхідний огляд і систематизація цих підходів, їх порівняння. Це дозволить зрозуміти сталий розвиток не як абстрактне явище, а як дійсно всесвітню парадигму виживання людства у третьому тисячолітті, перехід до якої є поступальним процесом.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Загалом після опублікування в 1987 р. доповіді Комісії по економічному розвитку ООН «Наше спільне майбутнє» вчені та аналітики запропонували понад 70 визначень поняття сталого розвитку. Спроби визначити зміст цього процесу науковим товариством не мали позитивного результату, навпаки – з'явилися нові терміни: зрівноважений, стійкий, збалансований, екорозвиток та ін. Наведемо кілька зарубіжних і вітчизняних визначень цього терміну. Так, Інститут світових ресурсів (1996 р.) визначає СР як розвиток, при якому природні ресурси, людство і фінанси управляються і використовуються таким чином, щоби збільшити багатство і благоустрій людей без погіршення умов їх життєдіяльності у майбутньому. СР у формулюванні Світового банку – управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження і збільшення людських можливостей.

Особливо врожайним на поняття СР став період з 2000 по 2010 роки. Так багато авторів тоді звернули увагу на розкриття поняття СР. Б.М. Данилишин визначає СР як систему відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення [1]. На думку С. Дорогунцова, О. Ральчука, СР – це певна траєкторія довготермінового збільшення загального блага людства, яка поділяється на такі складові: соціально-економічну та техногенно-екологічну безпеки [2]. В. Трегобчук СР визначає як економічне зростання, за якого

ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля [3].

В період другого десятиліття ХХІ століття до формування парадигми поняття сталого розвитку стало долучатись все більше авторів, серед відчизняних науковців дослідження у цій тематиці вели: В. Боголюбов [4], М. Клименко, У. Савків [5], А. Садовенко [6], Т. Гречко [7], Б. Буркинський, С. Харічков [8], В. Осипов [9], Л. Зайцева [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо із наведених визначень, спільною ознакою СР є збалансування, врівноваження потреб з ресурсними й екологічними можливостями територій, а також такий розвиток людства та характер використання ним ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не підриває потенційні можливості забезпечення потреб наступних поколінь.

Найточніший підхід до систематизації вищенаведених термінів, визначила З.В. Герасимчук: «сталий розвиток як процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, протягом необхідного проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та підвищення якості життя сучасних і наступних поколінь за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища» [11].

Узагальнюючи вищевикладене, можна дати таке визначення терміну сталий розвиток – це модель функціонування системи із обмеженими параметрами, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої екосистеми протягом визначеного проміжку часу.

Формулювання цілей дослідження (постановка завдання). Головною метою статті є огляд, систематизація та аналіз підходів до запровадження сталого розвитку, та їх порівняння, а також формування парадигми сталості від перших появ передумов цього поняття до виток та узагальнення генезису поняття сталого розвитку.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Перша стадія взаємодії суспільства і природи продовжувалася близько 2–3 млн. років від моменту появи перших людей примітивного виду *Homo habilis* (Людина уміла) до виникнення близько 40 тис. років тому сучасного людського виду *Homo sapiens* (Людина розумна) тобто до початку пізнього палеоліту. У цей час взаємодія людини і природи обмежувалася біологічним обміном речовин. Через це можна вважати, що на першій стадії взаємодії суспільства і природи слабкі антропогенні впливи не могли викликати помітних змін у навколишньому середовищі.

На другій стадії взаємодії суспільства і природи, що продовжувалася близько 40 тис. років від початку пізнього палеоліту і до кінця другої світової війни, тобто до середини ХХ століття, людство вже істотно впливало на навколишнє середовище, причому антропогенний вплив на природу неухильно збільшувався з розвитком людського суспільства, з удосконаленням виробничих відносин і знарядь праці.

Впродовж цієї стадії виділяють три етапи:

- 1) примітивний, протягом якого людина впливала на природне середовище полюванням і риболовством;
- 2) агрокультурний, коли основним способом антропогенного впливу було скотарство і землеробство;
- 3) машинно–індустріальний, впродовж якого основним фактором впливу стало промислове виробництво.

Третя стадія взаємодії суспільства і природи почалася в середині ХХ століття після закінчення другої світової війни, яка стимулювала різкий стрибок у розвитку науки і техніки, що обумовив початок науково–технічної революції. За визначенням В.І. Вернадського, людина стала найбільш могутньою геологічною силою нашої планети, людська діяльність почала перевищувати масштаби самих могутніх стихійних явищ. На жаль, ця могутність людства майже не спрямовувалась на окультурення й удосконалення природи, створення на Землі ноосфери – сфери розуму, про яку мріяв В.І. Вернадський. Навпаки, нераціональна господарська діяльність, багаторазово підсилена здобутками науково–технічного прогресу, призвела до вичерпання природних ресурсів, порушенню регенераційних механізмів біосфери, деформації сформованого протягом багатьох мільйонів років природного кругообігу речовин і енергії на планеті, порушенню динамічної рівноваги глобальної екосистеми. Внаслідок цього почалося прогресуюче руйнування біосфери Землі, що загрожує стати незворотним і призвести в найближчому майбутньому до такого ступеня деградації навколишнього середовища, що воно стане непридатним для подальшого існування людей.

У наш час речовинно-енергетичний обмін між суспільством і природою досяг таких величезних масштабів, що всі природні і соціально-економічні компоненти глобальної екосистеми виявилися настільки взаємопов'язаними, що будь-який, навіть незначний антропогенний вплив на той або інший природний компонент охоплює всю екосистему в цілому і викликає непередбачені, часто далекосяжні негативні наслідки.

Третя стадія взаємодії людського суспільства і природи характеризується розвитком другої глобальної екологічної кризи. До розвитку глобальної екологічної й тісно пов'язаної з нею соціально-економічної кризи, які сьогодні загрожують існуванню нашої цивілізації, призвели, образно кажучи, два «вибухи» – демографічний, тобто різке зростання чисельності населення Землі за останнє століття, й промислово-енергетичний, а також спричинені ними катастрофічні ресурсопоглинання й продукування відходів.

Отже, на третій сучасній стадії взаємодії суспільства і природи глобальна земна екосистема втратила здатність до природної саморегуляції. Головним її регулятором тепер повинне стати людське суспільство, і від того, як воно буде виконувати ці функції, залежить його власне майбутнє.

Наслідками глобальної екологічної кризи є:

1. Зменшення біорізноманітності;
2. Спустелювання;
3. Загибель водних екосистем;
4. Деградація ґрунтів;
5. Забруднення атмосфери;
6. Знищення лісів.

Перед людством зараз стоїть серйозна дилема «у випадку якщо люди не знімуться протиріччя між собою і природою, остання розв'яже його за рахунок людства». Альтернативою такому розвитку подій є гармонізація взаємин суспільства з природою, для цього потрібно включення всіх продуктів господарської діяльності в природний круговорот речовин, підвищення екологічної ефективності виробництва, науки, підвищення рівня освіченості народів, їхньої загальної культури, формування в них екологічної свідомості.

Глобальні проблеми – проблеми, пов'язані з природними, природно-антропогенними, суто антропогенними (у т. ч. економічними, соціальними) явищами, що виникли в процесі розвитку сучасної цивілізації та мають загально-планетарний характер як за масштабами та значенням, так і за способами вирішення, а тому потребують координації зусиль усього світового співтовариства [12].

Сировинна, енергетична, продовольча та інші проблеми для людства не нові, новим для сучасного етапу розвитку є їх глобальний характер, оскільки вони зачіпають життєво важливі інтереси всіх держав і народів, є потужним чинником взаємозалежності та цілісності світу, надаючи йому нових інтегративних рис.

Найзагальнішою причиною загострення глобальних проблем є криза індустріальної цивілізації внаслідок:

- безсистемної, безконтрольної, безмежної утилізації природних ресурсів;
- низького рівня технологічної культури виробництва;
- максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання;
- домінування технократичного підходу, послаблення антропогенних засад;
- масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище й необмеженого втручання людства у біосферу;
- швидкої урбанізації населення планети, зростання кількості мегаполісів та агломерацій, що супроводжується скороченням сільськогосподарських угідь, лісів, бурхливою автомобілізацією;
- поглиблення суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії (рис. 1) не означає, що вони відокремлені одна від одної. Межі між сферами мають умовний характер. Так, III сфера концентрує та посилює увесь комплекс глобальних проблем.

Глобальні проблеми:

- мають всезагальний, універсальний характер, загальнопланетарний зміст і значення, принципово важливі для долі всього людства;
- безпосередньо стосуються життєвих інтересів усіх верств населення, усіх країн і народів планети, усіх або значної групи держав;
- мають взаємопов'язаний характер і суттєво впливають на всі сфери суспільного життя;

- відображають поглиблення та ускладнення світогосподарських зв'язків;
- потребують залучення колосальних технологічних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, невідкладних і рішучих дій на основі колективних і скоординованих зусиль світового співтовариства;
- можуть бути успішно вирішені за умови створення адекватної моделі гармонійного розвитку людської цивілізації.

Саміт тисячоліття, що відбувся у вересні 2000 р. у Нью-Йорку, визначив нагальні потреби людства за такими показниками:

- низькі доходи;
- продовольче забезпечення та харчування;
- охорона здоров'я і смертність;
- стан репродуктивного здоров'я;
- житловий фонд – базові житлові вигоди та комунальні послуги;
- освіта;
- гендерна рівність;
- охорона довкілля.

Рис. 1 – Класифікація глобальних проблем за сферами дії

Джерело: розроблено автором на підставі [4, 6, 8, 9]

Наростання антропогенного навантаження на довкілля зумовлює різке загострення екологічної ситуації в глобальному масштабі і наближає світове співтовариство до критичної межі в його взаємовідносинах з природою, яка втрачає відтворювальний та асиміляційний потенціал.

Згідно з концепцією сталого розвитку, необхідно і можливо здійснити послідовний перехід до такого розвитку, який забезпечуватиме збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природноресурсного потенціалу з метою задоволення основних життєвих потреб нинішніх і майбутніх поколінь (рис. 2).

Мета сталого розвитку – перехід до господарської діяльності, зорієнтованої на досягнення соціальної справедливості та суспільного добробуту в поєднанні з екологічною безпекою шляхом введення природовідтворювальної складової як внутрішнього параметра функціонування соціально-економічної системи.

Необхідною умовою для досягнення сталого розвитку є зміна світової структури виробництва та системи суспільних цінностей, що лежить в її основі, з метою трансформації стихійної ринкової форми господарювання в соціалізовану та екологізовану.

Рис. 2 – Інтегративна єдність соціо-еколого-економічного прогресу в концепції сталого розвитку
Джерело: складено автором на підставі [4, 7]

Важливою проблемою практичної реалізації цих завдань є визначення інтегральних показників сталого розвитку. На сьогодні експерти ООН застосовують більше ніж 20 показників для характеристики сталості економічних, соціальних та екологічних складових, у т. ч. показників, які стосуються інституційної складової.

Водночас більшість дослідників звертають увагу на складність та тривалість переходу людства до нової моделі соціально-економічного розвитку, заснованої на перебудові суспільної свідомості, оскільки «головна причина глобальної кризи полягає в нежиттєздатності нашої системи цінностей, самої нашої свідомості, яка визначає наше ставлення до світу».

Міжнародний досвід господарювання останніх трьох століть, який базувався на позиціях екстенсивного природокористування і необмеженого економічного і демографічного зростання, неминуче веде людство до екологічної катастрофи. Усвідомлення цього факту передовою науковою і громадянською спільнотою світу призвело до спроб обґрунтування нових підходів щодо ведення економічного розвитку, які б дозволяли не лише споживати, а й відтворювати відновлювані ресурси, та зберігати їх для потреб майбутніх поколінь. Результатом здійснених протягом 1960–1980 рр. наукових досліджень, стала запропонована в 1992 р. на Конференції ООН «Саміт Землі» в Ріо-де-Жанейро парадигма сталого розвитку, яка визнана чи не єдиною глобальною концепцією, що повинна зупинити забруднення планети Земля і створити умови для пристойного і якомога більш тривалого існування людства в гармонічних відносинах з навколишнім середовищем.

Концепцію сталого розвитку віднедавна впроваджує і Україна. Так, принцип сталого розвитку визначений в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. (ДСРР), як «...забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь...» [13].

Поняття сталого розвитку є офіційним дослівним перекладом англійського формулювання «sustainable development», де основну увагу приділяють прикметнику «sustainable» (стійкий, рівноважний, збалансований, самопідтримуваний), корінь якого – «sustain» (підтримувати щось на деякому рівні) надійшов до англійської у видозміненому вигляді зі старофранцузького відповідника «soustenir» (дієслово в аналогічному значенні).

Натомість, до старофранцузької мови взяте слово надійшло від латинського «sustinere» (підтримка).

Різні країни світу дають свої варіанти перекладу поняття «sustainable development»: Італія – «sviluppo sostenibile» (розвиток, що заслуговує на підтримку), Франція – «development durable»

(довгостроковий розвиток), Німеччина – «nachhaltige entwicklung» (тривалий розвиток), Швеція – «en stadig utveckling» (стійкий розвиток), Японія – «jizoki-tekina kaiatsu» (тривалий розвиток).

Поняття «sustainable» в значенні «стійкий» було вперше використане у всесвітньо відомій роботі «Межі зростання», написаній Денніз і Донеллою Медоуз на замовлення Римського Клубу у 1972 р.: «Ми шукаємо формування моделі, що становить світову систему, яка є 1) стійкою без раптового і неконтрольованого розпаду і 2) здатна до задоволення основних матеріальних потреб усього населення».

Доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), опублікована міжнародною комісією ООН з навколишнього середовища і розвитку, очолюваної прем'єр-міністром Швеції Г. Брундтланд, подає найбільш популярне і часто цитоване визначення сталого розвитку – це такий розвиток, який задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби». При цьому, сталий розвиток базується на двох ключових складових: концепція потреб (з особливим акцентом на потребах світової бідності) і концепція обмежень, які зумовлені впливом технологічних і соціальних чинників на екологічну здатність задовольнити нинішні і майбутні потреби.

Зважаючи на здійснену міжнародними і неурядовими організаціями та вченими наукову діяльність з дослідження сталого розвитку протягом 30 років після формулювання його визначення, поняття і концепція сталого розвитку набули нового вмісту, яких потрібно проаналізувати за допомогою словників.

Тлумачний словник Макміллана визначає сталий розвиток як «розвиток країни або регіону, за якого суспільство споживає не більше природних ресурсів, ніж ті можуть бути відновлені, таким чином не завдаючи шкоди навколишньому середовищу».

Справедливо, що рівень сталості розвитку прямо залежний від обсягів споживання відновлювальних ресурсів.

Трискладова діаграма Венна ((соціум) соціальний розвиток, (екологія) навколишнє середовище, (економіка) економічний розвиток (рис.4.2)) була розкритикована, у тому числі, її автором:

- по-перше, діаграма Венна суперечить доповіді «Наше спільне майбутнє», в якій особливо підкреслювались тісні взаємозв'язки між економічним розвитком, забрудненням навколишнього середовища і перенаселеністю, замість трьох зазначених складових;

- по-друге, відзначалось, що діаграма Венна призводить до неузгодженості використання і поєднання окремих показників економічної, екологічної та соціальної сталості.

Також, серед економістів набуло поширення об'єднувати економічний розвиток і довкілля в одну взаємопов'язану систему з уніфікованою методикою оцінювання. Поява нових, і, доволі важливих складових, сталого розвитку таких як:

- справедливості між поколіннями в розподілі ресурсів;
- глобальна зміна клімату і необхідність пошуку відновлювальних альтернатив нафтохімічним та іншим не відновлюваним ресурсам;
- ефективна стратегія, сумісна із зростанням добробуту людей, та інше – робить діаграму Венна застарілою і абстрактною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З метою наближення даного підходу запровадження сталого розвитку до реалій сучасності, пропонується система сталого розвитку, яка функціонує на глобальному, національному і локальному (регіональному, місцевому) рівнях, що відповідає одному з гасел сталого розвитку «мисли глобально – дій локально». При цьому забезпечення сталого розвитку відбувається за рахунок компромісу між цілями економічного розвитку, цілями розвитку довкілля і цілями розвитку суспільства. Додатково, в системі сталого розвитку задані чотири складові – його «зовнішнє середовище» – політика зі сталого розвитку, мир, безпека і культурні цінності, що дуже необхідні для побудови суспільства на засадах сталого розвитку, а також інституційний і адміністративний устрій в межах кожної окремої країни.

За результатами дослідження сформовано парадигму сталості від перших появ передумов цього поняття до виток та узагальнення генезису поняття сталого розвитку. Отже, включення в поняття сталого розвитку лише трьох складових (суспільство, економіка, довкілля) – поширена практика, але не є єдино правильна його складова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 1. – С. 20-28.

2. Дорогунцов С. Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 10. – С. 16-32.
3. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.
4. Боголюбов В.М. Стратегія сталого розвитку : [підруч. для ВНЗ] / В.М. Боголюбов, М.О. Клименко, Л.Г. Мельник, В.А. Прилипко; [ред.: В.М. Боголюбов]. – Херсон: Олді-плюс, 2012. – 444 с.
5. Савків У.С. Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону / У.С. Савків // Бізнес Інформ – 2012. – №1. – С. 45-50.
6. Сталий розвиток суспільства: [навч. посіб.] / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Серeda. – [2 вид.]. – К.: Академія муніципального управління, 2011. – 392 с.
7. Гречко Т.К. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : [навч. посіб.] / Т.К. Гречко, С.А. Лісовський, С.А. Романюк, Л.Г. Руденко. – Херсон: Гринь Д.С., 2015. – 264 с.
8. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України : [моногр.] / [Б.В. Буркинський, С.К. Харічков, Л.Є. Купінець, В.М. Степанов, Н.М. Андрєєва]. – О.: Вид-во ІПРЕЕД НАНУ, 2012. – 713 с.
9. Модель сталого розвитку для України: системний підхід, методологія переходу : [моногр.] / [С.К. Харічков, Б.В. Буркинський, В.М. Осипов, О.В. Моліна та ін.]. – Одеса: Вид-во ІПРЕЕД НАНУ, 2012. – 59 с.
10. Зайцева Л.О. «Сталий розвиток»: теоретичний аспект / Л.О. Зайцева // Бізнес Інформ. – 2018. – № 12. – С. 15-20.
11. Герасимчук З.В. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону / З.В. Герасимчук, В.Г. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 30-47.
12. Філіппов В.Ю. Особливості розвитку підприємництва у країні, що обрала шлях сталого розвитку (на прикладі Одеського регіону) / В.Ю. Філіппов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2018. – № 4. – С. 12-18.
13. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» №5/2015 від 12 січня 2015 року [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. – Доступно на 10.10.2019. – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. Danylyshyn, B. & Kutsenko, V. (2010). Social security – the basis of sustainable development. *Visnyk Nacionalnoji akademiji nauk Ukrainy*, 1 (2010), 20-28 [in Ukrainian].
2. Doroguntsov, S. & Ralchuk O. (2001). Sustainable development – civilizational dialogue of nature and culture. *Visnyk Nacionalnoji akademiji nauk Ukrainy*, 10 (2001), 16-32 [in Ukrainian].
3. Tregobchuk, V. (2002). The concept of sustainable development for Ukraine. *Visnyk Nacionalnoji akademiji nauk Ukrainy*, 2 (2002), 31-40 [in Ukrainian].
4. Bogolyubov, V.M. & Klimenko, M.O. & Melnyk, L.G. & Prylypko, V.A. (2012). Sustainable Development Strategy: textbook. for universities. Kherson: Old-plus [in Ukrainian].
5. Savkiv, U.S. (2012). Integral assessment of sustainable development of the region. *Biznes Inform*, №1 (2012), 45-50 [in Ukrainian].
6. Sadovenko, A. & Maslovskaya, L. & Sereda, V. (2011). Sustainable development of society: Tutorial (2nd ed.). Kyiv: Academy of Municipal Administration [in Ukrainian].
7. Grechko, T.K. & Lisovsky, S.A. & Romanyuk, S.A. & Rudenko, L.G. (2015). Public Management in Sustainable (Balanced) Development: Teach. tool. Kherson: Grin, D.S. [in Ukrainian].
8. Burkinsky, B.V. & Kharichkov, S.K. & Kupinets, L.E. & Stepanov, V.M. & Andreeva, N.M. (2012). Scientific bases of development of strategy of sustainable development of Ukraine. Odesa: Edition of IPREED NANU [in Ukrainian].
9. Kharichkov, S.K. & Burkinsky, B.V. & Osipov, V.M. & Molina, O.V. & etc. (2012). Sustainable development model for Ukraine: systematic approach, methodology of transition. Odessa: Edition of IPREED NANU [in Ukrainian].
10. Zajceva, L.O. (2018). « Sustainable Development»: Theoretical Aspect. *Biznes Inform*, № 12 (2018), 15-20 [in Ukrainian].

11. Gerasymchuk, Z.V. & Polishchuk, V.G. (2011). Theoretical foundations of institutional support for stimulating sustainable development of the region. *Reghionaljna ekonomika*, 4 (2011), 30-47 [in Ukrainian].
12. Filippov, V.Yu. (2018). Peculiarities of entrepreneurship development in the country that has chosen the path of sustainable development (on the example of Odessa region). *Visnyk Sums'kogo nacional'nogho aghrarnogho universytetu. Serija «Ekonomika ta menedzhment»*, 4 (2018), 12-18 [in Ukrainian].
13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015). On Sustainable Development Strategy “Ukraine 2020” (Decree No. 5p, January 12). Retrieved from <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].